

Wolfgang Veenker:

Gondolatok a (hamburgi) hungarológiához

(1) Meghatározások

Sok okos embernek okozott, már fejtörést annak eldöntése, hogy mit jelent a hungarológia. Az eközben talált és ismertetett meghatározások egy része a hungarológiát a magyar filológiával azonosnak tekinti, nagyjából a nyelv-és irodalomtudomány értelmében (ez körülbelül a „germanisztiká”-val hasonlítható össze). Egy másik értelmezés ezt a tartalmat kiegészíti a néprajztudománnyal (nagyjából a hagyományos finnugrisztika szellemében). Így használja ma ezt a fogalmat a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság (Internationale Gesellschaft für Ungarische Philologie) is, hivatalos folyóiratában, a Hungarológiai Értesítőben ezt a gyakorlatot követi, s itt, Magyarországon, valószínűleg a hungarológiai szakemberek többsége is osztja ezt a véleményt. Végül megemlítendő az a felfogás, miszerint a hungarológia a magyarság egészére vonatkozó szellemtudományi diszciplínák teljességét átöleli. Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában a hungarológia fogalmát a tudósok tovább tágítják a társadalomtudományi diszciplínák bevonása révén, valamint annak interdiszciplináris, regionális szaktudományként való értelmezésével. Ebben a felfogásban a hungarológia fogalma mind a magyar filológiát, mind az országismeret (Landeskunde) magába foglalja. Számomra, mint uralistának és nyelvtudósnak az országismeret ez esetben különböző idevágó diszciplínák szakismereteinek olyan szisztematikus rendjét jelenti, amely azoknak, akik egy ország nyelvét tanulják, lehetővé teszi az adott ország, illetve nép valóságos helyzetének, a tényeknek, reáliáknak a megértését. Az idevágó szaktudományok közül említenünk kell az alábbiakat: történelem, kultúrtörténelem, néprajz, földrajz, politológia, gazdaságtudomány, szociológia. (Ezek a szaktudományok a kisebb uráli nyelvek esetében magától értetődően nem esnek olyan súlylatba, mint a magyar nyelvénél, amelyre további mondandóban szorítkozni fogok.)

Nem árulok itt el titkot, ha megemlítem, hogy a hungarológia legutóbb említett meghatározása hamburgi intézetemben már most a gyakorlatot jelenti, ám ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy véleményünket kollégáink Hamburgon kívül is osztják.

(2) Történeti visszatekintés

Azzal sem árulok el titkot, hogy az oly korszerűen hangzó meghatározás a hungarológia tartalmáról a német nyelvterületen egy jelentős, Gragger Róbert által megalapozott hagyományra nyúlik vissza. Gragger Róbert budapesti professzor kinevezésével a Berlieni Egyetemen 1916. augusztus 15-én alakult meg az első magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszék Németországban, amihez már 1916 novemberében egy magyar nyelvi és irodalmi intézetet csatoltak. 1917 decemberében ezt a szemináriumot tovább bővítették, megnövekedett programmal a Berlieni Egyetem Magyar Intézeteként (Ungarisches Institut an der Universität Berlin) működött tovább. A Porosz Kultuszminisztérium memorandumában foglaltaknak megfelelően a külföldi tanulmányokon túl a nyelvészet és irodalomtudomány mellé a következő szaktudományok csatlakoztak: történelem, ország- és népismeret, jog- és államtudomány, népgazdaságtan és

művészetek. A húszas évek elejére a könyvtárat finn, észt és ural-altáji részleggel egészítették ki, s az oktatásban is foglalkoztak finnugrisztikai témákkal.

Mindeme bővítések ellenére az alapítási szándéknak megfelelően a tevékenység súlypontja továbbra is a hungarológia területén maradt. Az Intézet munkáját támogatta az 1917 novemberében alapított „Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts. e. V. Berlin” (A Magyar Intézet Barátainak Társasága, Berlin), amely az alapszabálynak megfelelően követte célját, „a berlini egyetem Magyar Intézetének támogatása révén a Németország és Magyarország közötti kulturális kapcsolatok ápolását”.

Az 1921 óta megjelenő és az Ural-Altäische Jahrbücher-ben ma is továbbélő „Ungarische Jahrbücher” megindításával megszületett a Magyar Intézet és a Magyar Intézet Barátainak Társasága megfelelő publikációs orgánuma. A Társaság munkáját Németország és Magyarország anyagilag és szellemileg egyaránt támogatta, így került sor a berlini Collegium Hungaricum megalapítására, amelyben a berlini főiskolákon és egyetemeken tanuló magyar ösztöndíjasok elszállásolásuk mellett szellemi központra is lettek.

Gragger Róbert professzor 1926-ban bekövetkezett korai halálát követően utóda a magyar nyelv- és irodalomtudomány professzoraként, valamint a Magyar Intézet igazgatójaként Farkas Gyula lett, aki már korábban is tevékenykedett ebben az intézetben magyar lektorként. Az oktatási és kutatási tevékenység jelentősen kibővült, s végül a finnugrisztikába torkollt, anélkül, hogy ezenközben a hungarológiai súlypontot bármiféle hátrány, vagy korlátozás érte volna. Az Intézetben rendszeresen dolgoztak külföldi tudósok, főleg Magyarországról és Finnországból, vendégprofesszorként vagy lektorként. A Magyar Intézet virágkora a harmincas években meggyőzően követhető nyomon az Ungarische Jahrbücher-ben, ahol rendszeresen jelentek meg közlemények az oktatási órákról, a kiadványokról, a kutatói tevékenységről, a könyvtár bővítéséről stb. A Berlini Egyetem Magyar Intézete Barátainak Társaságát 1941. május 23-án feloszlatták és tagjait áttették az 1940-ben alapított Német–Magyar Társaság tagjai közé. Ennek a Társaságnak Bécsben, Münchenben és Stuttgartban is voltak kirendeltségei, s ezek tevékenységéről ugyancsak az Ungarische Jahrbücher adott hírt.

A II. világháború után a hungarológia helyzete döntő módon megváltozott. A háborút épségben átveszelő Magyar Intézetet az emigrációba kényszerített Wolfgang Steinitz visszatérése után, 1946-ban a Humboldt Egyetem Finnugor Intézetévé alakították át. Az oktatói és kutatói munka súlypontja a finnugor filológia és néprajz területére toldott át, elsősorban az osztjákra összpontosítva. Steinitz 1967-es halálát követően a finnugrisztikát nem lehetett változatlan módon folytatni, ehelyett a munka magyar és finn tolmácsok kiképzésére szorítkozott, egy világosan kivehető, a szó valódi értelmében vett hungarológia művelése nélkül.

Farkas Gyula professzort, aki a háború végéig a berlini Magyar Intézet igazgatója volt, 1946 végén a göttingai egyetemre nevezték ki, ahol az 1947–48-as téli szemeszterben megalapította a Finnugor Szemináriumot; a német finnugrisztika (uralisztika) hagyományait folytatta, s egyben bizonyos hangsúlyt helyezett a hungarológiára is. Ez a súlypont-kialakítás azonban 1958-as halálát követően utódaitól már nem volt ilyen mértékben folytatható, illetve csupán a magyar filológiai vonatkozásaira szorítkozott. A Hamburgi Egyetemen 1959 szeptemberében alapított Finnugor Szemináriumban, és annak 1952 óta meglevő előzményében, az Orientalisztikai Szeminárium Finnugor nyelvi és Finnországismereti Részlegében sem folyt semmiféle hungarológiai munka. Itt csak a hetvenes évek közepén változott meg a helyzet. A Münchener Egyetemen 1965-ben megalapított Szemináriumban a hungarológia szintén nem jelent semmiféle súlypontot a finnugrisztikán (uralisztikán) belül.

(3) A hungarológia jelenlegi helyzete a Német Szövetségi Köztársaságban

Jellemző a magyar filológián túlmenő, interdiszciplináris és regionális szaktudományként értelmezett hungarológiára, amely a magyarság egészét érintő szellem- és társadalomtudományi diszciplínákat magába foglalja, hogy önálló szakként, saját egyetemi záróvizsgával nem létezik. Jellemző továbbá a számos szaktudományra és tudományos intézetre tagolódása, a ténylegesen hiányzó összehangoltság az al-

kotó részek között, valamint a kutatás és az oktatás terén az erős függőség az egyes tudósok személyes érdeklődésétől. Legerősebb intézményes biztosítékot a Magyarországgal kapcsolatos témák a göttingai, a hamburgi, a müncheni, valamint a bécsi egyetemen élveznek, az említett helyeken ez a helyzet nem utolsó sorban magyar lektorok ottlétének köszönhető.

E helyütt nyilván nem szükséges az egyes finnugor szemináriumok szakmai súlypontjaiban megmutató nagy különbségekre utalnom. Ha az elemzésnél a szűkebben értelmezett magyar filológiához tartozó nyelvtanfolyamokat és irodalomtudományi tanórákat figyelmen kívül hagyjuk, csak a Magyarország országismeretére (Landeskunde) vonatkozóakat tekintjük, akkor az a világos kép mutatkozik, hogy jelentős előnye van a Hamburgi Finnugor Szemináriumnak a legtöbb országismereti jellegű tanórával. Hamburg mutatja egyúttal a legnagyobb tematikai sokoldalúságot is. Az 1985-ben elfogadott hamburgi finnugrisztikai (uralisztikai) tanulmányi rend az egyetlen az országban, amely a tudományok során és a záróvizsgán belül a Magyarország ország- és kultúraismeretére való szakosodást lehetővé teszi.

A hungarológiában érdekelt szellem- és társadalomtudományi diszciplínák erős széttagoltsága következtében egyetlen német egyetemen sem alakult ki a Magyarországra vonatkozó oktatást és kutatást egyesítő szakmai és/vagy intézményes központ a finnugrisztika keretein kívül. Magyar témákat is tárgyalnak általában az oktatás és kutatás keretén belül a Kelet-Európa-kutatás illetve a Délkelet-Európa-kutatás során. A legfontosabb egyetemi intézetek között, amelyekben magyar témákkal is foglalkoznak, meg kell említenünk a következőket: Osteuropa-Institut der FU Berlin, Institut für Wirtschaft und Gesellschaft Ost- und Südosteuropas der Universität München, Institut für Ostrecht der Universität zu Köln, Zentrum für kontinentale Agrar- und Wirtschaftsforschung in der Universität Giessen, Institut für Außenhandel und Überseewirtschaft der Universität Hamburg.

A kutatásban ennél erősebben figyelembe veszik a magyar témákat a Kelet-Európa-kutatás egyetemen kívüli intézményeiben. Itt az alábbiakat kell megemlítenünk: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien zu Köln, Osteuropa-Institut München, Stiftung Wissenschaft und Politik Ebenhausen, HWWA-Institut für Wirtschaftsforschung Hamburg, Institut für Weltwirtschaft Kiel. A legfontosabb szerepet a müncheni Südost-Institut vállalta magára. Történettudományi részlegében a kutatási érdeklődés középpontjában a magyar történelem áll, a jelenkori kutatórészlegben pedig a Magyarországszakcsoportban egy tudományos előadó feladata az ország aktuális politikai, gazdasági és társadalmi folyamatainak tudományos figyelése. Magyarország történelméhez kapcsolódóan a müncheni Ungarn-Institut-ot is említenünk kell, amelynek folyóiratában, az „Ungarn Jahrbuch”-ban, illetve kiadványsorozatában, a Studia Hungarica-ban Magyarország történelmét tárgyaló közlemények jelennek meg.

Mindazonáltal az egyetemeken kívüli kutatóintézetek esetében a politikához fűződő szoros kapcsolat alapvetően fontos, s ez többek között a különböző szövetségi minisztériumokhoz kapcsolódó szervezeti alárendeltségben, illetve az azoktól származó pénzügyi támogatásban is kifejezést nyer. Ebben a körülményben rejlik az ott dolgozók tudományos szabadságának egy bizonyos, eltérő mértékben érvényesülő korlátozása is.

Ebben a széttagoltságban és nem kellő mértékű összehangoltságban az a veszély rejlik, hogy a rendelkezésre álló anyagi és szaktudományi erőket nem sikerül optimálisan használni, kutatási programok folynak párhuzamosan, s eredményeik nem válnak kellő mértékben ismertté. A hungarológiai témákat az a veszély fenyegeti, hogy a Kelet-Európa-kutatás perifériájára szorulnak. Ez, többek között abban is kifejezésre jut, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban nincsen egyetlen központi hungarológiai publikációs orgánus sem.

Hasonlóan zilált a helyzet a magyar vonatkozású tudományos irodalom, illetve a megfelelő anyagokkal való ellátottság tekintetében. Mindenfajta összehangolás nélkül folyik a felsorolt intézményekben, valamint nagyszámú, itt fel nem sorolt további helyen is a szakirodalom gyűjtése.

(4) Magyarország kultúrpolitikai koncepciója

Tekintettel erre a helyzetre, amit röviden, leegyszerűsítő módon a Német Szövetségi Köztársaságra vonatkozóan vázoltam, rendkívül jogosnak és helyénvalónak tűnnek azok a kérdések, s a rájuk adott válaszok is, amelyeket Köpeczi Béla professzor, magyar művelődési miniszter ismételten – így például az Élet és Irodalomban 1985 november elsején – kifejtett. Köpeczi ugyanis felteszi a kérdést: „mit tehetünk ma a külföldi magyar kulturális jelenlét erősítésének érdekében?”

Válasza a következőképpen hangzik: „A legfontosabb a hungarológiai vagy – ha tetszik – a magyarságtudományi oktatás és kutatás fejlesztése, az abban való együttműködés új formáinak kialakítása.” És folytatva: „A hungarológiát mint sokfajta stúdium együttesét foghatjuk fel; nemcsak a nyelv, nemcsak az irodalom és nem is csak a történelem a kiindulópont, hanem a közgazdaságtudomány, szociológia, etnográfia és más, a magyarsággal, Magyarországgal foglalkozó tudományok is. Térjünk vissza a régi magyarságtudomány meghatározásának bizonyos aspektusaihoz, és nézzük meg, hogy vajon ezen az úton nem lehet-e a külföldi értelmiség és az intézmények szélesebb körét érdekeltté tenni Magyarország ismeretében és a magyar kultúra jelenlétében. Intézményileg ez azt kell jelentse, hogy az adott ország egyetemi rendszerében teremtsünk teret a magyar tanulmányok számára, így indult el a különböző magyarságtudományi, hungarológiai központok létrehozása. . . Ezeknek a központoknak a működését természetesen nem lehet úgy elképzelni, hogy ott mindenfajta stúdiumot oktatnak és mindenféle kutatással foglalkoznak. Csak arról lehet szó, hogy a nyelv, az irodalom, a művelődéstörténet oktatása mellett koordináló szerepet játszanak, tehát összefogják és segítsék mindazoknak a tevékenységét, akik a magyar kérdésekkel foglalkoznak, bármilyen egyetemen működjenek is, és bármilyen más tudományágban. Ilyen módon a magyar kérdésekkel foglalkozók egy működő intézményrendszerbe kapcsolódnak be, és hozzá tudnak járulni egyrészt az utánpótlás biztosításához, másrészt közös kutatómunkálatok megindításához. Magyar részről természetesen meg kell teremtenünk a háttérrel e központok működésének támogatásához. . . .”

(5) A Hamburgi Egyetem Finnugor Szemináriuma mellett működő Hungarológiai Centrum feladatai

Köpeczi miniszter felfogása a hungarológiáról és egy hungarológiai centrum feladatairól teljesen egyeznek azon elképzelésekkel, amelyeket mi magunk Hamburgban kialakítottunk, s amelyeket már korábban is, a különbözőbb helyeken kifejtettünk. A Hamburgi Egyetem ezért örömmel fogadta Köpeczi miniszter javaslatát, amely egy, a Finnugor Szeminárium mellett működő Hungarológiai Centrum megalakítására irányult. A Hamburgi Egyetem időközben megteremtette a legfontosabb személyi és anyagi előfeltételeket, így a Hungarológiai Centrum 1987 október elsején megkezdheti munkáját. Engedjék meg, hogy a következőkben a Finnugor Szeminárium mellett működő Hungarológiai Centrum országos célú feladatait röviden bemutassam:

1. Dokumentáció

- egy hungarológiai könyvtár felépítése gazdaságtudományi súlyponttal;
- dokumentáció összeállítása a Magyarországon és az NSZK-ban dolgozó hungarológiai intézményekről, személyekről, kutatási programokról, oktatási formákról;
- dokumentáció összeállítása a Magyar Népköztársaság tudományos rendszeréről.

2. Tájékoztatás

- minden információ megadása minden hungarológiai témában érdekelt tudós és diák számára, valamint a nyilvánosság számára is;

- információszolgáltatás azon tudósoknak, akik magyar tudományos intézetekkel és/vagy tudósokkal való együttműködésben érdekeltek;
- egy, a hungarológiai témákra vonatkozó időszaki könyv- és folyóiratfigyelő kiadása;
- a német–magyar tudományos együttműködés eredményeinek támogatása és terjesztése.

3. Koordináció

- kapcsolatok kialakítása azon német tudósok között, akik hungarológiai témákban, illetve a német–magyar tudományos együttműködésben dolgoznak, közreműködnek;
- az együttműködésben résztvevők számára az összejövetelek és a tapasztalatcsere számára szükséges hely biztosítása.

4. Oktatás

- egy szakspecifikus, az egyes tudományterületek szükségleteinek megfelelően kialakított magyar-oktatás támogatása, magyar lektorok bevonásával;
- a lehetőségek (megvizsgálása és kezdeményezés arra nézve, hogy magyar vonatkozású tanórák más egyetemi szakképzésbe integrálódhassanak, pl. egy kelet-és délkelet-európai regionális stúdium formájában);
- oktatói és kutatói programok tervezése magyar intézményekkel együtt, olyanokkal, amelyek alkalmasnak tűnnek arra, hogy német tudások érdeklődését a hungarológiai témák iránt felkeltsék, valamint amelyek képesek a német–magyar tudományos együttműködést támogatni.
(Egy interdiszciplináris magyar országismeret feladatairól, illetve annak az oktatásba beilleszkedési lehetőségeiről a közelmúltban adott számot hamburgi kollégám, Holger Fischer, a Hungarian Studies című folyóiratban.)

5. Kutatás

Önálló kutató tevékenység egyelőre, az itt dolgozók egyéni kutatási szabadságától eltekintve, nem szerepel a tervekben.

A felsorolt feladatcsoportok alapján a hungarológiai centrumból a hungarológiai kutatás számára szükséges impulzusoknak kell kiindulniuk.

A felsorolt feladatok természetesen tudományos intézményekkel, különösen a Südost-Institut-tal, a szövetségi tudományos szervezetekkel, valamint magyar intézményekkel való szoros együttműködésben kell megvalósuljanak. Szoros együttműködésre törekszünk a már meglévő hungarológiai centrumokkal: Bloomingtonban, Torontóban, Rómában és Párizsban.

(A hungarológia régen és ma. Bp. 1983. 328–333.)